

## BOGNÁR ZALÁN

---

### „Orosz őrség van velünk és hadifogoly-élelmezést kapunk” Magyar munkaszolgálatos alakulatok a Vörös Hadseregénél

Amikor munkaszolgálatról, illetve munkaszolgálatos alakulatokról hallanak az emberek, akkor legfeljebb két dologra gondolnak. Alapvetően és elsősorban az 1939-es II., ún. honvédelmi törvény alapján létrehozott munkaszolgálatos zászlóaljakra, illetve századokra, amelyekbe azon sorköteles személyeket osztották be, akik származási, politikai, erkölcsi, egészségügyi vagy egyéb okoknál fogva tényleges katonai szolgálatukat fegyveres alakulatoknál nem tölthették le. Ezek közül is elsősorban a zsidó származásúakból létrehozott kiegészítő munkaszolgálatos századokra, amelyek elnevezésüket az 1942:XIV. tc. alapján kapták.

Kevesebben vannak, akiknek emellett a Rákosi-rendszer munkaszolgálatos alakulatai is eszükbe villannak, ahol a politikailag megbízhatatlannak minősítetteknek kellett fegyvertelenül, ásóval és lapáttal a sorkatonai szolgálatukat letölteni.

E kettőn kívül sajnos XX. századi történelmünkben létezett egy harmadik típusú munkaszolgálat is, amelyről eddigi történetírásunk nem beszélt, illetve még nem nevezte ezeket az alakulatokat a gyakorlati alkalmazásuknak, elhelyezési és ellátási viszonyaiknak és a velük való bánásmódnak megfelelő nevén – munkaszolgálatnak. Hiszen az ezekben a katonai alakulatokba „felvételt nyertek” sem teljesíthettek fegyveres szolgálatot, hanem csak mint munkások, ásóval, lapáttal, csákánnyal „harcolhattak” szovjet őrizet alatt, hadifogolyszerű ellátási körülmények között a náci Németország mielőbbi legyőzéséért. Ugyanakkor – mivel nem a magyar, hanem a szovjet hadsereg kötelékébe tartoztak – rájuk a szovjet katonai szabályzatokat alkalmazták, ugyanúgy, mint a Vörös Hadsereg katonáira.

E rövid tanulmány ezekről a hivatalosan – nem kis eufémizmussal – „műszaki”, valójában munkaszolgálatos alakulatokról szól, bemutatva és bizonyítva ezeknek az alakulatoknak nemcsak a munkaszolgálatos voltát, hanem azt is, hogy ezek az élet- és munkakörülményeik, valamint veszteségeik alapján a munkaszolgálat egyik legembertelenebb, egyik legnagyobb embervesztéssel járó típusát alkották.

*Hadifogoly munkaszolgálatos, ún. „műszaki” alakulatokat Malinovszkij marsallnak, a 2. Ukrán Front parancsnokának az utasítására hoztak létre 1945 január–februárjában néhány magyarországi hadifogolytáborban az ott fogságban lévő magyar tisztek segítségével. A debreceni, a gödöllői, a ceglédi és a jászberényi (hadi)fogolytáborban<sup>1</sup> lehetett jelentkezni*

<sup>1</sup> A (hadi)fogolytábor kifejezésnek az ilyen módon való írása a táborban lévő civil, azaz polgári foglyok

a németek elleni harcra, igaz, nem fegyverrel, hanem ásóval és lapáttal, de az ígéret szerint az új Magyar Honvédség keretén belül megalakuló különböző alakulatokba. Sokan jelentkeztek ezekben az alakulatokba, hiszen kevés dolgot nem tettek volna meg, hogy megszabadulhassanak a fogolytáborok embertelen, tífusz- és vérhasjárványoktól terhes körülményei közül.<sup>2</sup> Azonban akiknek sikerült bekerülniük ezekben az alakulatokba, azok számára csak látszólagos volt a hadifogolysorsból való szabadulás. Ugyanis, bár a hadifogolytáborok embertelen körülményeiből kiszabadultak, mégsem váltak szabadokká, hiszen nem a Magyar Honvédség állományába kerültek, hanem a Vörös Hadsereg állománytáblája szerinti, annak őrizetében működő munkaszolgálatos hadifogoly-alakulatokba, amelyekben egyes esetekben még rosszabb volt a túlélési lehetőség, mint a (hadi)fogolylágerekben.

*Három ilyen alakulatot hoztak létre az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után, de annak tudta nélkül.*

### *Az 1. magyar vasútépítő ezred, később „hadosztály”*

Elsőként, 1945. január 8–10. között, a 2. Ukrán Front parancsnokságának alárendeltségében alakították meg a 4 zászlóaljból,<sup>3</sup> összesen 3662 főből álló 1. magyar vasútépítő ezredet, amelynek parancsnoka Gyöngyössy Gábor százados lett.<sup>4</sup> Az alakulat megszervezéséért M. I. Ljubavin mérnök alezredes, a 2. Ukrán Front 27. vasútépítő dandárjának a törzsfőnöke volt a felelős. 1945. február 16-án az ezred – hivatalosan – kiváló munkája elismeréseként a szovjet vezetéstől megkapta a hadosztály elnevezést.<sup>5</sup> Azonban valószínűnek látszik, hogy az ezred a kiváló munkája mellett a hatalmas, mondhatni hadosztálynyi embervesztéséért is kapta a hadosztály elnevezést. Hiszen hogyan lehet egy 4 zászlóaljából álló, 3662 fős ezredet egy nevezőre hozni egy háromszor akkora, vagyis 3 ezredből álló, nemzetektől függően 10–17 000 fős hadosztállyal? Ráadásul hogyan lehet egy hadosztály parancsnoka csak egy százados, amikor hadosztályokat legalább ezredek, de többnyire tábornokok vezettek, mint ahogy a később, szintén a szovjetek által felállított 3. vasútépítő dandár – tehát a hadosztálynál kisebb katonai egység – parancsnokai is ezredek lettek? Nézzük a tényeket!

magas számára utal, ami némelyik táborban elérte a 80%-ot, míg átlagos arányuk 30% körül mozgott.

<sup>2</sup> E fogolytáborok életkörülményeiről bővebben lásd: BOGNÁR Zalán: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon*. Budapest, 2012. 198–296.

<sup>3</sup> Gyöngyössy Gábor ezredparancsnok 1945. szeptember 1-jei jelentésében azonban az 1. vasútépítő ezred megalakulásának időpontját január 5-ére teszi. (*A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957*. Budapest, 2001. 51.) Míg Kis András szerint csak az ezred első zászlóaljának megalakulása történt meg január 5-én, míg az ezred január 3–10. között alakult meg. (Kis András: *A Magyar Honvédség újjászervezése*. Budapest, 1995. 16.)

<sup>4</sup> Hadtörténelmi Levéltár és Irattár (A továbbiakban: HLI) Honvédelmi Minisztérium (A továbbiakban: HM) 22.519/elnöki (A továbbiakban: eln.) – 1945. Közli: *A béketábor magyar hadserege...* 47.

<sup>5</sup> GELLÉRT Tibor: *Magyar vasútépítő katonák a fasiszmus ellen*. Budapest, Zrínyi, 1976. 21.

Az alakulatot a debreceni Pavilon laktanyabeli 33. számú (hadi)fogolytáborban hozták létre. A legénységet teljes egészében a fogolytábor foglyaiból állították ki, míg a tisztikar egy részét, a III. és a IV. zászlóalj és az ezredtörzs tisztjeit a jászbereznyi fogolytáborból áthozott 100 tisztből, illetve tisztjelöltből.<sup>6</sup> A lehangoló állapotokat és a kiválasztást nyert (hadi)foglyok örömmel és ugyanakkor kétségekkel vegyes várakozását jól érzékelteti az ezred megalakulásáról szóló jelentés: „A megalakulás gyorsan ment. Alig két napot vett igénybe, s ez idő alatt az emberek hiányos ruházatát kiegészítették a raktárkészletnek megfelelően. Bizony, elég szomorú látvány volt végignézni az embereken, akiken német zubbony, magyar bakancs, orosz köpeny és némelyiken rongyos civil öltözet volt. Ez a tömeg hadifogoly egyet akart, menni bárhová a háromsoros drótkerítés közül. Remények és kétségek, s elmentmondó hírek sokszor végigszágulhattak rajtunk.

Január 10.: Délután 2 óra körül hangzott el a sorakozó, amit már nagyon untunk, mert a létszám megállapítása órák hosszat tartott, míg végre már sötétedni kezdett s megtörtént a jelentésbeadás és Ljubavin orosz alezredes úr elbúcsúztatt bennünket. Majd elhangzik a menetparancs: »Irány az állomás, ezred indulj!« A hatalmas oszlop megindult az állomáshoz az induló ütemeire, amit a fogolytábor rögtönzött zenekara játszott. Mély sóhaj szállt az ég felé, amikor a drótkerítésen túljutottunk.<sup>7</sup> Kétnapi vasúti szállítás és 3 napi gyalogmenet után érkeztek meg munkaterületükre, az Északkeleti-Kárpátokba, a Felső-Tisza és a Prut völgyébe. Ráhón rendezték be az ezredparancsnokság elhelyezési körletét.<sup>8</sup>

Feladatuk a Máramarossziget–Gyelyatin közötti 117 kilométeres vasútvonal helyreállítása volt. Ez a vasútvonal rendkívüli fontossággal bírt a 2. Ukrán Front számára, amelynek eddig is utánpótlási zavarai voltak, s ennek a vasútvonalnak a helyreállítása nagymértékben segíthette a 2. Ukrán Frontot hadműveleti céljai elérésében. Az ezrednek egy másik, egy szovjet ezreddel való együttműködésben kellett helyreállítania ezt a vasútvonalat március végéig. Hatalmas munka volt ez. A 117 kilométer vasútvonalon a megrongálódott vasúti síneken kívül, felrobbantott völgyhidakat, berobbantott alagutakat kellett helyreállítaniuk. Sőt még a saját szállásaikat is nekik kellett kialakítaniuk. A fogolytáborból kiszabadult hadifoglyoknak ablakok és ajtók nélküli, romos épületekben kellett elszállásolni magukat a puszta földön a Kárpátok-beli januári hidegben. Alighogy megérkeztek – meg sem várva, hogy a magyar (hadi)foglyok helyreállíthassák szállásukat –, a szovjetek máris hajtották őket munkára, és három műszakban, éjjel-nappal dolgoztatták őket.<sup>9</sup> Mivel a kezdeti időszakban az ezred elhelyezési körletei nem voltak befűthetőek, sokan fel-, illetve megfáztak, s az ekkor szerzett betegségeikbe haltak bele. Miután a szállásukon fapriccseket készítettek és az ablaküvegeket újságpapírral helyettesítették és

<sup>6</sup> Jelentés az I. magyar vasútépítő ezred megalakulásáról és 1945. január 10–15. közötti munkaterületére történő utazásáról. In: *A béketábor magyar hadserege...* 34.

<sup>7</sup> Uo.

<sup>8</sup> Uo.

<sup>9</sup> K1s: *A Magyar Honvédség...* 16.

rendbe hozták a kályhákat, akkor is csak +10 fokig tudták felfűteni a szállásukat.<sup>10</sup> A magyar fogoly munkaszolgálatos alakulatot a szovjetek nemcsak hogy megfelelő szállással és szerszámokkal nem látták el, de még megfelelő ruházattal sem. A legtöbb embernek nem volt téli ruházata, sőt az egyik zászlóaljából „60 fő mezítlábas” volt!<sup>11</sup> A mezítlábasok jó részétől a szovjet alakulatok katonái vették el a lábbelijüket.<sup>12</sup>

75 napon át – közben csupán két pihenő-, illetve ünnepnappal (február 23. és március 15.) – 24 órás munkával, 8 órás váltással 3 műszakban dolgozott a többség, míg egyes munkaterületeken napi egy műszakban 10–13 órát dolgoztak az ezred tagjai.<sup>13</sup> Éjszaka reflektorok fényében dolgoztak, s különösen embert próbáló volt, amikor a zajló Tiszában, a fagyos-jeges vízben állva helyezték el a viadukt tartó oszlopait. Az éjjel-nappali, váltott műszakban végeztetett munka ellenére „a norma igen gyenge táplálkozást biztosított és így az a súlyos testi munkát végző honvédeknek elégtelen volt.” A munkakörülményekről zárójelentésében még a szovjet kontroll alatt álló ezredparancsnok is a következőket jelentette: „Az egymillió kétszázhuszonnégyezer munkaóra teljesítése azonban áldozatokkal is járt. A hadosztály megalakulásakor 3662 fő létszámunk volt. A 73 munkanap alatt igen nehéz körülmények között végeztük a munkát. A ruházat teljesen lerongyolódott és hiányos volt, különösen a lábbelik terén és főleg a téli óvócikkek hiányoztak. Ezek pótlása és kiegészítése csak lassú ütemben történhetett, bár hálásan kell megemlékeznünk Máramarossziget lakosságáról, mely dicséretre méltó önzetlenséggel gyűjtött részünkre, és az orosz tanácsadókról, akik, minden tőlük telhetőt megtettek e téren. Elszállásolási viszonyok is rosszak. A kiürített, harcok folytán lerombolt községekben, sokszor ajtótlan, ablaktalan helyiségekben, zsúfoltan kellett elszállásolnunk. A munkahely többször távolesett a szállástól – egyik zászlóalj napi tizenöt kilométert gyalogolt a munkahelyére és vissza.” A jelentés a továbbiakban a gyenge, alacsony kalóriatartalmú és egyoldalú étellemezéről a következőképpen szól: „...a táplálkozás egyoldalú volt, zömmel szárított főzelékek – bab, lencse, borsó, káposzta – tették ki a napi táplálékot. Zsiradék, zsír, olaj ritkán jutott a dolgozó honvédeknek, akkor is gyűjtés eredményeként, jólelkű honfitársaink adományá-

<sup>10</sup> GELLÉRT: *Magyar vasútépítő katonák...* II.

<sup>11</sup> KIS: *A Magyar Honvédség...* 17.

<sup>12</sup> Számtalan hadifogoly-visszaemlékezésben szerepel, hogy a szovjet katonák elvették a fogságba vettek jobb ruháit, de főként a jobb lábbelijüket, amelyek helyett jobb esetben a szovjet katona elnyűtt, sokszor kisebb méretű lábbelijét kapták cserébe. Csak néhány utalás: A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (Közreadja: HERCZEG Mihály) *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* XVII. Szeged, 1990. 141.; KADOSA Árpád: *Viszontlátásra, hadnagy úr!* Budapest, 2001. 15.; GYERGYAI Miklós: Fogságba és Budán. *Hadifogoly Híradó* 1994/1.

<sup>13</sup> Az I. magyar vasútépítő hadosztály műszaki előadójának zárójelentése az első munkafeladat elvégzéséről. In: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasizista ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945.* (Szerk.: HARSÁNYI János) Zrínyi, Budapest, 1966. 689.

képpen. A teljesített fizikai munkához a táplálék mennyiségileg is kevés volt, főleg zsírzó anyag és liszt nélkül főzött levesekből állt.”<sup>14</sup>

Az itteni munka befejezésekor, március 27-én már 628 fő állt kórházi kezelés alatt, és 113 fő halott volt a vesztesége az ezrednek. A halottak közül csak kettő lett üzemi baleset áldozata, a többiek a rossz higiénia és elhelyezési körülmények, a rendkívül gyenge élelmezés és a túlhajtott munka áldozatává váltak.<sup>15</sup>

A „hadosztály” következő munkaterülete a Felvidéken, illetve Szlovákiában volt. A Sátoraljaújhelyen áthaladó „hadosztály” 3. zászlóalja rendkívül lesújtó képet mutatott. Bár a szerelvényük el volt látva tábori konyhával, orvossal és egészségügyi osztaggal, mégis – ahogy a 7. honvéd kerületi parancsnokság megrendítő jelentésében olvasható – „[a] foglyok [sic!] nagyon siralmas állapotban voltak. [...] Ruházatuk nagyon silány, sokan lábbeli nélkül voltak. A betegek sírva fakadtak, összeguborodott csontvázaknak látszottak.” A zászlóalj 974 fővel érkezett a városba. Közülük 33 súlyos beteget azonnal kórházba kellett vinni, míg 8 fő útközben halt meg. Hetet Máramaroszigeten temettek el, míg egy főt Bodrogszerdahelyen.<sup>16</sup> A Sátoraljaújhelyen hagyott betegek életkörülményei s ezzel együtt az állapotuk sem javult, ahogy ez kiderül a 7. honvéd kerület másfél héttel későbbi jelentéséből: „a Sátoraljaújhelyen lévő magyar hf.ok (hadifoglyok – B. Z.) rendkívül siralmas állapotban vannak. A rossz táplálkozás miatt elgyengült szervezetek ellenállóképessége a minimumra csökkent úgy, hogy egy hét alatt közülük 21 fő halt meg. A bánásmód embertelen és durva, élelmük darált árpa, takarmányrépa só nélkül.” Egyúttal kérték, hogy „a magyar hadifoglyok a legrövidebb időn belül a honvédség részére átadassanak”.<sup>17</sup>

A munkászászlóaljak agyongyötört, még életben maradt tagjai számára az új munkaterületen a feladat a Losonc–Kriván közötti 30 kilométeres vasútszakasz helyreállítása volt a berobbantott kriváni alagúttal együtt. Munkaszolgálatuk ezen a területen május 19-ig tartott, immár jobb munkakörülmények között, napi 11–12 órás munkaidővel, tehát itt már nem kellett éjjel-nappal dolgozniuk, és az időjárás is enyhébb volt.

A „hadosztály” tagjai becsapott, elkeseredett állapotukban április elején – mivel korábban a szolgálati út betartásával, vagyis szovjet feletteseiken keresztül nem sikerült eredményt elérniük – maguk fordultak levélben Vörös János honvédelmi miniszterhez segítségért. Levelüket – mivel a szovjet őrizet teljesen elszigetelte őket a külvilágtól – 4 példányban írták meg, és négy különböző úton próbálták eljuttatni

<sup>14</sup> GELLÉRT: *Magyar vasútépítő katonák...* 17–18.

<sup>15</sup> Az I. magyar vasútépítő hadosztály műszaki előadójának zárójelentése az első munkafeladat elvégzéséről. In: *Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen...* 690–691., GELLÉRT: *Magyar vasútépítő katonák...* 18–19.

<sup>16</sup> E megrázó tényhez azonban hozzá kell tenni, hogy nem mindegyik magyar munkaszolgálatos alakulat volt ennyire siralmas állapotban. HLI HM 20.243/eln. – 1945.

<sup>17</sup> HLI HM 23.037./eln. – 1945.

a Honvédelmi Minisztériumba, s mint ahogy azt a tények igazolják, a négyből kettő el is jutott a minisztériumba.

Levelükben leírták, hogy amikor a debreceni fogolytáborban jelentkeztek a vasútépítő ezredbe, akkor „az orosz frontkatonával egyenlő ellátást, zsoldot, táborig postát és szabadságot ígérték”, amiből semmi sem valósult meg, „bár az orosz bajtársakkal a legjobb viszony áll”-t fenn, és mint írták – „még mindig hadifoglyoknak számítunk (bár azt mondják rólunk, hogy nem vagyunk azok).” Tehát a szovjetek tovább folytatták a hazudozást. Levelükben először is azt kérték a honvédelmi minisztertől, hogy „vegyen hivatalosan tudomást” az egységről, valamint – naivan – azt, hogy helyezze a „hadosztályt” saját parancsnoksága alá. Mintha a magyar honvédelmi miniszternek bármiféle hatásköre is lehetett volna a megszálló Vörös Hadsereg parancsnokaira! Sőt kérték, ha lehetséges, akkor mindegyikük a saját fegyverneménél harcolhasson. Továbbá kértek egy egészségügyi szorozóbizottságot, hogy az 50 évesnél idősebbeket – nyilván akiket civilként vetettek hadifogságba –, a rokkantakat és a betegeket leszereljék, kapjanak zsoldot, vagy legalább a hozzátartozóik részesüljenek valamiféle ellátásban.<sup>18</sup>

Mivel a honvédelmi miniszter már – nem sokkal – korábban értesült a Vörös Hadsereg alárendeltségében létrehozott magyar hadifogoly-alakulatról, április 23-án 22.629/eln. – 1945. számú, a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz írott megkeresésében kérte az I. vasútépítő „hadosztálynak” a Magyar Honvédség részére történő átadását.<sup>19</sup> Ezt azonban csak két hónappal később, június első felében engedélyezték a szovjet szervek.

Gyöngyössy Gábor hadosztályparancsnok 1945. szeptember 1-jei, az I. magyar vasútépítő „hadosztálynak” a Vörös Hadsereg kötelékében elvégzett munkájáról szóló összefoglaló jelentésében leírta, hogy a két munkaterületen összesen 147 km vasútvonal helyrehozatalánál dolgoztak, 8 híd felállításában, 8 alagút helyreállításában, 1 földcsuszamlás eltakarításában, 1 pályaudvar helyreállításában és átépítésében, pályaudvari rakodómunkákban vettek részt. Mindeközben több mint 200 000 m<sup>3</sup> földet és követ termeltek ki, közel 75 millió tonna földet, követ és fát, valamint közel 400 ezer folyóméter vasanyagot szállítottak, 2 590 folyóméter iparvágányi pályamunkát végeztek, és még hosszan sorolhatnánk mindazt a munkát, amit elvégeztek.

Ugyanakkor ez a hatalmas munka, a foglyok legyengült fizikai állapota, a gyenge élelmezés és a hiányos ruházat, valamint az egészségtelen, nem befűthető elszállásolási körülmények miatt óriási veszteségekkel járt. Május 20-ára a 4 zászlóaljnyi „hadosztály” állományából betegség miatt kikerült 1 060 fő, meghalt 159 fő, megszökött 146 fő. Tehát az ezred embervesztése május 20-ára elérte az 1 365 főt, állományban maradt 2 303 fő.<sup>20</sup> Az embertelen körülmények között „az emberek úgy hullottak, mint a legyek. Amikor a században nem volt meg a száz ember, mindig

<sup>18</sup> HL HM 5.136./ált. – 1945.

<sup>19</sup> HL HM 5.136./ált. – 1945.

<sup>20</sup> *A béketábor magyar hadserege...* 50–51.



a táborokból hozták az utánpótlást. [...] Akikkel 1945. január 5-én együtt mentünk el Debrecenből, a 100 közül csak heten maradtunk, akik hazajöttünk” – írta visszaemlékezésében Varga Kálmán egykori munkaszolgálatos.<sup>21</sup> Túlzónak tűnik Varga Kálmán 7%-os túlélési, avagy 93%-os veszteségi aránya, mégis igencsak elgondolkoztató az a levéltári dokumentumokon alapuló tény, hogy az 1. vasútépítő ezrednek, illetve „hadosztálynak” a munkálatok alatt a halálozások miatt történt folyamatos létszám-kiegészítéseket<sup>22</sup> nem számítva is 3 668 fős létszámából – ugyanis a januári 3662 fős létszámhoz később a kiegészítésekből még 6 fő túlélőt hivatalosan is állományba vettek – a Magyar Honvédségnek való június 9-i átadásakor már csak 2243 fő volt a „hadosztály” állománya.<sup>23</sup>

Összességében tehát az 1. vasútépítő „hadosztálynak” öt hónap alatt – a folyamatos létszámfeltöltések figyelembe vétele nélkül is – 39%-os embervesztésege volt!<sup>24</sup>

### *Az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj*

Másodikként 1945. február 19-én Jászberényben, a méneskari laktanyából kialakított fogolytábor lakóinak töredékéből alakult meg az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj. A zászlóalj magját a Czeglédi József csendőr százados vezette „zilahi” csendőrzászlóalj 3. százada adta. Ennek a mondhatni különleges esetnek az a magyarázata, hogy amikor 1945. január 3-án a századot Újpesten védelemre rendelték, az védelem helyett parancsnoka vezetésével, teljes állományával átállt a szovjet csapatokhoz. Az átállás során a század harcba is bocsátkozott a német csapatokkal.

A zászlóalj 3 századból állt. Személyi állománya 27 tisztből és 421 fő legénységi állományú katonából, illetve egykori civilből állt.<sup>25</sup> A zászlóaljat a 2. Ukrán Front 27/38. számú szovjet távbeszélő-építő zászlóalja alá rendelték, és mint annak ikerzászlóalja működött. Eleinte távbeszélővonalakat, valamint vasútvonalakat építettek újjá, hoztak rendbe a mai Szlovákia területén, majd a morvaországi Veseliben,

<sup>21</sup> Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (a továbbiakban: VHBSZ) 358. – 1992. Varga Kálmán visszaemlékezése (a továbbiakban: vic.) 1–2.

<sup>22</sup> Az elhalálozások magas számán kívül, azért volt folyamatos létszámfeltöltés, mert „a szovjet tisztek a szabadságukkal, sőt a fejükkel játszottak”, ha nem építették-építették meg a március végi határidőre az Északkeleti-Kárpátokon keresztülvezető, hadászati fontosságú Máramarosziget–Gyelyatin vasútvonalat. (Kis: *A magyar honvédség... 17.*)

<sup>23</sup> HL HM 28.344./eln. – 1945.

<sup>24</sup> Az 1. magyar vasútépítő hadosztály és a 3. magyar vasútépítő dandár halottai egy részének névjegyzékét lásd: GELLÉRT Tibor – BURILLÁK Attila: *Szolgálatteljesítés közben életüket áldozták 1945–1980.* Tanulmányok a Magyar Néphadsereg történetéből sorozat. Budapest, 1989. 13–25.

<sup>25</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő... 34.* Azonban a zászlóalj egyik tagjának visszaemlékezése szerint 508 főből állt az alakulat: Gőz László visszaemlékezése. In: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő... 80.*

később Brnóban és Pozsonyban építettek hidat.<sup>26</sup> Hogy milyen körülmények között dolgoztak, arról így emlékezik a zászlóalj egyik tagja: „Az elhelyezés Gyetván egy iskolában volt, a munkahelytől 4-5 kilométerre. Minden éjszaka 100 emberrel dolgoztunk az alagút kibontásán [Podkrivánkán – B. Z.]. Robbantottunk, utána a csillével hordtuk a követ a völgybe, bizony rossz, esős, jeges időben. Rossz volt a ruházat, a bakancs ellátás és az ételmezés. A kivonuló útszakasz mellett a fronton elesett lovak tetemei egy hét alatt eltűntek. A körletben konzerves dobozban sóval, vízzel főztük, és így pótoltuk a kapott ételmezt.”<sup>27</sup> 1945. május 2-ára a zászlóalj betegség és halálozás miatt bekövetkezett embervesztesége elérte a 31 főt. (Egy tisztet és 29 legénységi állományú egyént különböző – orosz, román, magyar – kórházaknak adtak le, egy fő pedig meghalt tüdőgyulladásban.) Rajtuk kívül „huszonegy szakembert az oroszok Budapestre vittek”,<sup>28</sup> akiket – a későbbi jelentés szerint – a 3/III. zászlóaljba helyezték át. A május 31. előtti 9 nap alatt újabb 8 főt adtak át kórházi ápolásra a budapesti 102. számú vöröskeresztes kórházba.<sup>29</sup>

A zászlóaljat végül a Bécs melletti Laa an der Thaya városába vezényelték, ahol a 3. magyar vasútépítő dandár alárendeltségébe helyezték 3/VI. híradóépítő zászlóaljként. 1945. június közepén adták át a zászlóaljat a Magyar Honvédségnek 9,3%-os veszteséggel, 406 fővel.<sup>30</sup>

### *A 3. magyar vasútépítő dandár*

Mivel a Vörös Hadsereg Magyarországon harcoló alakulatainak, elsősorban a 2. Ukrán Frontnak további nehézségei akadtak a megfelelő utánpótlás terén, ezért Szergej Nyikolajevics Beljajev mérnök vezérőrnagy, a 2. Ukrán Front vasútépítő csapatainak parancsnoka 1945. február 5-én parancsba adta, hogy: „Turijcskij gárdaalezredes, a 47. vasútépítő brigád [vagyis dandár – B. Z.] parancsnoka tíz nap alatt magyar hadifoglyokból a megadott állománytáblázat szerint alakítson egy vasútépítő dandárt, amely a továbbiakban a 3. magyar vasútépítő dandár nevet viseli.”<sup>31</sup> A tíz naphoz húsz lett, ugyanis a gödöllői táborba csak február 17-én érkezett meg Bathin szovjet alezredes, aki Kassay Károly mérnök zászlóst, mint a fogolytáborban lévő egyetlen vasútépítő tisztet bízta meg három szovjet mintájú vasútépítő munkászászlóalj felállításával. A feladat végrehajtása után Kassayt zászlósból – három rendfokozat ugrással – századossá léptette elő,<sup>32</sup> és kinevezte az I.

<sup>26</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 34–35.

<sup>27</sup> Részletek Gőz László visszaemlékezéséből. In: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 80.

<sup>28</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 53–55.

<sup>29</sup> HLI HM 27.558/el. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 56–57.

<sup>30</sup> *Kossuth Népe* 1945. június 19., HLI HM 28.344/el. – 1945.

<sup>31</sup> KIS: *A Magyar Honvédség...* 19. (Sajnos a szerző nem jelölte meg az idézet forrását.)

<sup>32</sup> Az ilyen nagymértékű előléptetésre azért volt szükség, mivel zászlós nem lehetett zászlóaljparancsnok.



zászlóalj parancsnokává.<sup>33</sup> A vasútépítő dandár szervezésének a híre nem mindenkihez jutott el a hatalmas, mintegy 40 ezer fős táborban, illetve nem úgy és akkor, ahogy és amikor a vasútépítő alakulat felállítását meghirdették. Erre utal Hrdlicska István visszaemlékezése is: „Állandó hírek jöttek, hogy a tábor feloszlik. Rengeteg társunktól hallottuk, kikkel együtt voltunk, hogy felhívás volt munkára, s arra jelentkeztek. Ötölük tudtuk meg, hogy nem azt a munkát [mármint a halottak elföldelését – B. Z.] végezték, amit mi, hanem az úgynevezett vasútépítő zászlóaljakra osztották be őket.”<sup>34</sup>

Végül 1945. február 24–25-ére<sup>35</sup> a gödöllői fogolytáborban megalakult a 3. magyar vasútépítő dandár első három munkászászlóalja, amelyek közül a III. zászlóaljba ceglédi és debreceni fogolytáborbeliek is bekerültek.<sup>36</sup> Az utóbbi zászlóalj személyi állománya még a más fogolytáborbeliekkel való kiegészítések után is 50%-ban polgári egyénekből állt!<sup>37</sup> A zászlóaljak egyenként 3–3 századból álltak. A dandár egy ezrednyi létszámmal, 3023 fővel alakult meg Cseney Iván ezredes parancsnoksága alatt, akit Somkerek Gyusztáv és Szűcs István ezredesekkel együtt a jászberényi fogolytáborból vittek a gödöllői fogolytáborban megalakuló dandárparancsnoki karba. A dandárban ekkor 158 tiszt, 185 tiszthelyettes és 2680 legénységi állományú katona és civil volt.<sup>38</sup> A civilek között igen sok vasutas és BSZKRT-os<sup>39</sup> volt, mintegy 40%-uk addig soha nem volt katona.<sup>40</sup> A dandár IV. és V. zászlóalja néhány nappal később, február végén alakult meg, de már a ceglédi páncélos laktanyában.<sup>41</sup> Az önként jelentkezőket az „NKVD átvizsgálta és néhány személyt visszatartott”.<sup>42</sup> Somkerek Gyusztáv ezredesnek, a dandár helyettes parancsnokának az 1945. április 14-i jelentéséből tudjuk, hogy a 3-ról 5 zászlóaljúra – tehát immár valóban közel egy dandárnyi létszámúra – nőtt 3. vasútépítő dandár zászlóaljanként átlagosan 800 főből állt, így a dandár létszáma ekkor „összesen kb. 4000 fő” volt, és közülük vagy rajtuk kívül – a jelentésből ez nem derül ki – 99 fő volt szökésben.<sup>43</sup>

<sup>33</sup> Kassay Károly jelentése a 3. magyar vasútépítő dandár I. zászlóaljának megalakulásáról. HLI HM 28.716/el. – 1945. Közreadja: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen...* 733–734.

<sup>34</sup> VHBSZ 331 – 1992. Hrdlicska István vie. 1–2.

<sup>35</sup> Kassay Károly jelentése szerint 24-én már megalakult a dandár, és ő az I. zászlóaljával 25-én már el is hagyta a gödöllői fogolytábor. (HLI HM 28.716/el. – 1945. Közreadja: *Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen...* 733–734.) Gellért Tibor viszont munkáiban február 25-ére teszi a dandár megalakulását. (GELLÉRT: *Magyar vasútépítő katonák...* 25., GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 10.) Ugyanakkor Gellért Tibor utóbbi munkájának a 21. oldalán azt írta, hogy a dandár 3. zászlóalja csak február 27-re állt fel, s ugyanezen a napon került a ceglédi fogolytáborból a zászlóalj élére Végh Andor ezredes.

<sup>36</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 21.

<sup>37</sup> HLI HM 23.480./eln. – 1945.

<sup>38</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 10.

<sup>39</sup> BSZKRT = Budapest Székesfőváros Közlekedési Részvénytársaság néven a BKV elődje volt.

<sup>40</sup> Kis: *A Magyar Honvédség...* 19.

<sup>41</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 33–34., 70–71; HLI Pgy. M/153. Tóth Ernő 1960-ban írt életrajza.

<sup>42</sup> HLI HM 23.166/el. – 1945. csatolva a 23.480/el. – 1945. sz. irathoz.

<sup>43</sup> HLI HM 22.646/el. – 1945. közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 48.

A 3. magyar vasútépítő dandár a 2. Ukrán Front 47. vasútépítő dandárjának ikeralakulataként, annak őrizete alatt dolgozott. A kiválogatott foglyok egy részét „egy heti feljavítás után” állították munkába.<sup>44</sup> Azonban, akiknél elmulasztották a feljavítást, azoknál előfordultak olyan esetek, hogy amikor a munkaterületre való gyalogmenet első állomásán a helybeli asszonyok meleg étellel vendégelték meg a fogolyalakulatot: „[a] sok agyonéhezett ember tömte magába az első meleg ételt”, aminek következtében sokan megbetegedtek, sőt volt, aki bele is halt a hadifogság addigi ideje alatti alultápláltság, éhezés utáni első rendes meleg étellel való jóllakásba.<sup>45</sup>

Az I. és a II. zászlóalj először helyreállította a Gödöllő–Vác–Szob vasútvonalat, majd Szobnál hidat építettek. Ezután Érsekújvárnál dolgoztak. Közben a III. zászlóaljat megosztva, egyrészt az Óbuda–Komárom közötti híradóvonalat hozták rendbe, míg másik részük vagonokat rakodott Budapest Rákosrendező pályaudvarán.<sup>46</sup>

A IV. és az V. zászlóalj március 2-ától Munkácson, igen mostoha körülmények között, a pályaudvaron és annak környékén végzett vasúti helyreállítási munkákat, majd március végén átirányították őket a dandár többi egységéhez, és április közepén csatlakoztak az érsekújvári híd építéséhez.<sup>47</sup> A későbbiekben az Érsekújvár–Pozsony–Brno vasútvonalon és környékén dolgoztak. A háború végére a dandár egyes zászlóaljai eljutottak egészen az ausztriai Laa an der Thaya városáig.

### *A hadifogoly munkaszolgálatosok jogi helyzete*

Gellért Tibor *A 3. magyar vasútépítő dandár a fasizmus ellen* című munkájában azt írta: „A dandár megalakulásakor még nem az Ideiglenes Kormány, hanem a 2. Ukrán Front alárendeltségébe tartozott, de jogilag már nem voltak hadifoglyok.”<sup>48</sup> Igaz, a rendszerváltás előtt nem is írhatott mást. Annál is inkább, mert (ahogy azt a munkaszolgálatosok a honvédelmi miniszterhez írott levelükben írták): „még mindig hadifoglyoknak számítunk (bár azt mondják rólunk, hogy nem vagyunk azok).”<sup>49</sup> Tehát hivatalosan csak a szovjet meghatározást, ill. álláspontot lehetett használni, annak ellenére, hogy az ezekben az alakulatokban szolgálatot teljesítő emberek *de facto* és *de jure* is hadifoglyok voltak. Ezek az alakulatok – a megalakításukkor tett ígéretük ellenére – nem kerültek a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe, ha-

<sup>44</sup> Kompf Miklósnak, a Magyar Néphadsereg nyugállományú alezredesének a visszaemlékezése. In: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 82.

<sup>45</sup> Dr. Szönyey Tamás: *A 3/IV. vasútépítő zászlóalj története*. In: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 93.

<sup>46</sup> KIS: *A Magyar Honvédség...* 20.

<sup>47</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 7–34., HLI Pgy M/153. Tóth Ernő 1960-ban írt életrajza; KIS: *A Magyar Honvédség...* 20.

<sup>48</sup> GELLÉRT Tibor: *A 3. magyar vasútépítő...* 12.

<sup>49</sup> HL HM 5.136./ált. – 1945.

nem a 2. Ukrán Front magyar hadifogoly munkaszolgálatos alakulataiként működtek egészen 1945 júniusáig, a Magyar Honvédségnek való átadásukig.

A 3. vasútépítő dandár valós jogi státuszáról egyértelmű képet ad a Honvédelmi Minisztériumban 1945. május 3-án a dandárral kapcsolatos irat emlékeztetője: „A dandár hadifoglyokból áll. *Jó munkájának elismeréseképpen csak csökkentett őrizet alatt működik* [kiemelés tőlem – B. Z.] a 47. szovjet vasútépítő dandár ikeralakulataként. A beosztottak viszonylagos mozgási szabadságot élveznek, a belső fegyelem fenntartása a szovjet által kijelölt parancsnokok feladata.”<sup>50</sup> Ennél is pontosabb meghatározást ad ezen alakulatok valós jogi helyzetéről és alkalmazásáról Gaál István főhadnagy, a 3./III. vasútépítő zászlóalj állományába beosztott tiszt 1945. április 12-én, a Honvédelmi Minisztériumhoz eljuttatott panaszos levelében: „...*a zászlóalj, mint Hadifogoly Munkászászlóalj működik*, [kiemelés tőlem – B. Z.] orosz parancsnokság alatt áll [...] nem tartozunk a reguláris [magyar – B. Z.] hadsereg állományába. Nem esküdtünk fel, illetményeket nem kaptunk. Orosz őrség van velünk és hadifogoly-élelmezést kapunk.”<sup>51</sup>

E dokumentumok is azt igazolják, hogy – az eddigi történeti munkákban leírtakkal, illetve sugalltakkal ellentétben – a hadifogolytáborokból a szovjetek által szervezett ún. „műszaki” alakulatokban szolgálatot teljesítők nem a Vörös Hadsereg alárendeltségében működő önálló magyar műszaki alakulatok voltak, hanem a Vörös Hadsereg őrizete alatt működő hadifogoly munkaszolgálatos alakulatok. Az ezekbe az alakulatokba nyert felvétellel nem a várva várt, reményteli „szabadulás”, hanem a fogságnak egy más fajtája, a munkaszolgálatos időszak következett, ami meglepően nagy százalékban nem az életet, hanem a halált hozta el a légerekből szabadultak számára.

A túlélés esélyei – a kezdeti időszak rendkívül mostoha elhelyezési körülményei, a silány ellátás, az éhezés és a rendkívüli módon túlhajtott munka után – az európai háború befejezéséhez egyre közeledve, ha lassan is, de javultak.

### *Szökések a hadifogoly-alakulatokból és megtorlásuk*

A hadifogoly munkaszolgálatos alakulatokból a már említett embertelen körülmények miatt a halálbüntetés ellenére is nagyon sokan kíséreltek meg szökést. Ezekről a szökésekről – a téma kényes volta miatt – csak rendkívül kevés dokumentum maradt fenn, inkább csak az összegzésekben szerepelnek számszerű adatként. Így a korabeli dokumentumokból annyit tudhatunk meg, hogy az I. vasútépítő „hadosztály” 3668 főjéből május 20-ára már 146 fő megszökött,<sup>52</sup> míg a 3. vasútépítő dandár 4000 főjéből április 14-én 99 fő volt szökésben.<sup>53</sup> Közülük az egyik az I.

<sup>50</sup> HLI HM 113/ált. – 1945.

<sup>51</sup> HLI HM 23.480/el. – 1945.

<sup>52</sup> *A béketábor magyar hadserege...* 51.

<sup>53</sup> HLI HM 22.646/el. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 48.

honvéd műszaki és távbeszélő-építő zászlóalj alorvosa volt, akinek „nyomozására a szükséges intézkedéseket” a zászlóaljparancsnok megtette.<sup>54</sup>

Ha az adatokat egy többé-kevésbé lineáris folyamat részadatának tekintjük – és logikusan annak is kell tekintenünk –, akkor mire ezen alakulatoknak a Magyar Honvédség részére történő átadása lezajlott, addigra a szökevények száma bizonyosan tovább nőtt. Tehát az 1. vasútépítő hadosztályból a mostohább életkörülmények miatt 4%-nál többen, míg a 3. vasútépítő dandárból a kevésbé rossz körülmények miatt 2,5%-nál többen szöktek meg. Ezek a relatív magas szökési arányok egy győzelmesen előrenyomuló hadsereg oldalán mindenképpen a rendkívül mostoha, hadifogolyszerű elhelyezésből és ellátásból, a túlhajtott munkából, valamint a szovjetunióbeli fogságtól való félelemből fakadtak.

Arra vonatkozóan, hogy a hadifogoly-alakulatok szökevényeivel kapcsolatban milyen eljárás volt alkalmazandó, egy feljelentés alapján keletkezett irat nyújt felvilágosítást. Történt ugyanis, hogy a 3. magyar vasútépítő dandár egyik, kórházban fekvő tagja feljelentette a Honvédelmi Minisztériumnál Csény Iván dandárparancsnokot azzal a váddal, hogy két, a dandártól megszökött egyént halálra ítélt és kivégeztetett Rákospalotán. A feljelentés következtében megindult nyomozás azonban kiderítette, hogy „a két szökevény ügyében a budapesti 1. honvéd kerület parancsnokság bírósága a szovjet katonai hatóságok utasítászerű kívánságára járt el”, és folytatta le a rögtönítélő eljárást.<sup>55</sup> Tehát a történetekért nem a dandárparancsnokot terhelte a felelősség, hanem a szovjet katonai hatóságokat, akik parancsba adták a szökött egyének kivégzését.

Sőt a feljelentés arra az általánosan alkalmazott szovjet módszerre is rámutat, amit a szovjetek a polgári lakosság elhurcolásánál is alkalmaztak, vagyis arra, hogy ha valaki megszökött, akkor helyette a családján álltak bosszút.<sup>56</sup> S mivel a parancsnokra is a szovjet szabályzatok és a szovjet előjárói parancsok voltak kötelező érvényűek, a feljelentésben a parancsnokra vonatkozóan a következő vád olvasható: „Megszökött és eltűnt vép. [vasútépítő – B. Z.] munkások családtagjait elfogatja és a zlj. [zászlóalj – B. Z.] körletében fogságban tartja.”<sup>57</sup>

Az 1. vasútépítő ezrednél történt kivégzésről is fennmaradt egy dokumentum, Pásztói György tanúvallomása Kazinczi István tizedes kivégzéséről és Krivánban (Krivany) történt eltemetéséről. „1945. április 17-én du. kb. 1–2 óra között Kriva állomástól (Szlovákia) kb. 3-400 méterre a vasút mellett a zlj. [zászlóalj – B. Z.] so-

<sup>54</sup> HLI HM 27.558/eln. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 56–57.

<sup>55</sup> HLI HM 22.857/eln. – 1945.

<sup>56</sup> A német származású munkaképes lakosság elhurcolására vonatkozó 0060-as parancs szerint, akik nem tesznek eleget a munkára való jelentkezési kötelezettségüknek: „Hadbírótság fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik, bűntársaik.” BOGNÁR Zalán: *Malenkij robot*, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In: *„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955.* (Szerk.: BOGNÁR Zalán) Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009. 43.

<sup>57</sup> HLI HM 23.480/eln. – 1945.

rakozott, elővezették Kazinczi István bajtársamat és a szds. [százados – B. Z.] bajtárs közölte velünk, hogy szökést kísérelt meg, s, aki szökni próbál, ki lesz végezve, mint most Kazinczi bajtárs, majd egy e célra beásott vasúti talpfához kötötték és 4 bajtársunk az ítéletet végrehajtotta du. 2–3 óra között. A kivégzés után Maruzs János – úgy hiszem, bükkzsenterzsébeti lakos – tizedessel hordágyon vittem kocsira kb. 300 métert. Az esti órákban ugyancsak láttam, sőt körletünkig kísértem, amikor 4–5 bajtársam temetni vitte.”<sup>58</sup> A kivégzett személyazonossági igazolványában a leszerelés kelténél a következő bejegyzés szerepel: ”Hősi halált halt 1945. 04. 17-én Kriván-on”.<sup>59</sup> Lám, így ferdülnek el a történetek!

Fontos azonban itt megjegyezni, hogy a Magyar Királyi Honvédség Szolgálati szabályzata szerint a hadifogságba került tiszteknek, valamint tisztjelölteknek lehetőség szerint meg kellett kísérelniük a szökést.

### *A hadifogoly munkaszolgálatos alakulatok átadása a Magyar Honvédségnek*

A Honvédelmi Minisztérium hivatalosan csak Gyöngyössy Gábor százados, hadosztályparancsnok április 1-jén kelt leveléből értesült az 1. magyar vasútépítő „hadosztály” létrejöttéről,<sup>60</sup> míg a 3. vasútépítő dandár létezéséről április 10-e után.<sup>61</sup> Sem a Vörös Hadsereg illetékesei, sem pedig a SZEB képviselői nem értesítették a magyar kormányt a Vörös Hadsereg által létrehozott hadifogoly munkaszolgálatos alakulatokról, de nem is akarták, hogy idő előtt kapcsolatba kerüljenek ezek az alakulatok a Honvédelmi Minisztériummal, mivel joggal tartottak attól, hogy a Magyar Kormány a saját fennhatósága alá kéri ezeket az alakulatokat, és akkor már nem lehet a munkaszolgálatosokat olyan embertelen életkörülményeknek kitenni és agyonhajszolni.

Ezért Somkerekgy Gusztáv ezredes, a 3. vasútépítő dandár helyettes parancsnoka csak a felettesének, a magyarországi vasutak legfőbb szovjet parancsnokának, Kosunov alezredesnek az utasítására jelentkezett, jelentkezhett 1945. április 14-én a Honvédelmi Minisztériumban. Ott közölte felettesének a „kívánásait”. Először is kérte, hogy „a magyar kormány ismerje el és vegye állományba a 3. vasútépítő dandárt”, lássa el illetménnyel, ruházattal és élelemmel, valamint adjon át a dandár rendelkezésére hat tehergépkocsit, egy személygépkocsit és megfelelő számú szakképzett műszaki tisztet (dandár- és zászlóaljparancsnokokat). Továbbá közölte, hogy a dandár továbbra is a Vörös Hadsereg kötelékében fog maradni.<sup>62</sup> A kérelem irreálisát jelzi, hogy az országot megszálló, annak minden anyagi javával rendel-

<sup>58</sup> Bús János–SZABÓ Péter: *Béke poraikra... II. Dokumentum emlékkönyv a II. világháborúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról*. Budapest, 2001. 91.

<sup>59</sup> Bús–SZABÓ: i. m. 91.

<sup>60</sup> HLI HM 22.519/eln. – 1945. Közreadja: *A béketábor magyar hadserege...* 47.

<sup>61</sup> HLI HM 23.480/eln. – 1945.

<sup>62</sup> HLI HM 22.646/eln. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 48–49.

kező Vörös Hadsereg kér tehergépkocsikat. E kérés megtévesztő jellegét jól mutatja, hogy a jelentés után a Honvédelmi Minisztérium átiratban fordult a SZEB-hez, közölve az irat tartalmát, egyben felszerelési anyagokat kérve a Vörös Hadseregtől a „dunántúli és egyéb területeken lefolyt győzelmes harcokból eredő zsákmány”-ból.<sup>63</sup> Azonban e szovjetek által indított hivatalos értesüléstől felbátorodva és ezt indokul is felhasználva a magyar kormány április 20-án azzal a kéréssel fordult a SZEB-hez, hogy nemcsak a 3. vasútépítő dandárnak, hanem az 1. vasútépítő hadosztálynak, valamint a többi – a Honvédelmi Minisztérium által feltételezetten – létrejött vagy alakulóban lévő, magyar hadifoglyokból álló vasútépítő egységnek a Magyar Honvédség számára történő átadását engedélyezze. Sőt a kormány azt is kérte, hogy „személyi kiegészítés céljából” a fogolytáborokból további hadifoglyokat – főleg megfelelő előképzettséggel rendelkező tiszteket és tiszthelyetteseket – bocsássonak az új honvédség rendelkezésére. A honvédelmi miniszter ezzel egyidejűleg a Vörös Hadsereg alárendeltségében lévő alakulatok parancsnokait utasította arra, hogy maguk is írásban kérjék az előjáró szovjet parancsnokságtól, hogy kérelmezzék a SZEB-től alakulatuknak a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe és ellátásába történő átadását.<sup>64</sup>

Mivel a Honvédelmi Minisztérium megkeresésére több mint egy hónapon keresztül nem érkezett válasz, 1945. május 23-án Vörös János honvédelmi miniszter az 1. vasútépítő hadosztály és a 3. vasútépítő dandár átvétele ügyében Balassa György ezredest Beljajev tábornokhoz, a 2. Ukrán Front vasútépítő parancsnokához kirendelte. Balassa ezredest május 30-án érkezett vissza, és jelentésében előadta, hogy a 2. Ukrán Front parancsnoksága csak akkor adhatja át a szóban forgó alakulatokat, ha a SZEB erre írásbeli engedélyt, illetve utasítást ad. Ezen engedély ügyében Beljajev tábornok egy tiszte már a SZEB-nek átadta a tábornok azon nyilatkozatát, amelyben kijelentette, hogy az 1. vasútépítő hadosztályra és a 3. vasútépítő dandárra már nincs szüksége, így tehát ezen alakulatok Magyarországnak történő átadásának részéről nincs semmiféle akadálya. Azonban ez a válasz csak a valóságos indokok és a tények elfedésére szolgált, hiszen a román, bolgár, sőt később magyar haderő is harcolt, illetve teljesített szolgálatot a Vörös Hadsereg alárendeltségében, annak ellenére, hogy ezek az alakulatok nem a Vörös Hadsereghez, hanem az adott ország fegyveres erejéhez tartoztak.

Mindenesetre június 1-jén a SZEB részéről Kondratov vezérőrnagy szóban közölte András Sándor vezérőrnaggyal,<sup>65</sup> hogy „a szóban forgó alakulatokat pár napon belül kiadják”, ezért fölösleges újabb kérést intézni a SZEB-hez.<sup>66</sup>

<sup>63</sup> GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 49.

<sup>64</sup> HLI HM 22.629/eln. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 50–52.

<sup>65</sup> András Sándor vezérőrnagyot 1947-ben a „köztársaság elleni összeesküvés” koholt vádjával halálra ítélték, majd az ítéletet 10 évi kényszermunkára változtatták. 1956-ban szabadult a váci fegyházból, majd nyugatra emigrált. Bővebben lásd: SZAKÁLY Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945.* Budapest, 2001. 26–27.

<sup>66</sup> HLI HM 26.679/eln. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: *A 3. magyar vasútépítő...* 58–59.



Végül 1945. június 8-án Pozsonyban és Laa an der Thaya városában megtörtént a 3. magyar vasútépítő dandár átadása. Az aktus ünnepélyes keretek között zajlott le, amelyen, mint átadó részt vett a 2. Ukrán Front vasútépítő alakulatainak képviselőjében Mirinov őrnagy, az átvevők részéről Balassa György ezredes az Ideiglenes Nemzeti Kormány és Kolesznyikov ezredes a SZEK részéről. Az eredetileg összesen közel 4500 fős alakulathoz – hiszen az eredeti 5, egyenként átlagosan 800 fős zászlóaljhoz hozzárendelték VI. zászlóaljként az 1. honvéd „Rózsa Sándor” műszaki és távbeszélő-építő zászlóaljat is – csak 3229 főt (köztük 166 tisztet) adtak át. S mint ahogy az a hivatalos jegyzőkönyvben is szerepel, „magyar hadifoglyok” kerültek átadásra, akiket tíznapi étellel láttak el a hazaszállításuk, illetve hazajutásuk idejére.<sup>67</sup> Az Érsekújvárott lévő 3/IV. zászlóalj átadása csak papíron történt meg ekkor. A zászlóalj valóságos átvételére csak később, június 12-én került sor Budapesten, amelyen Vörös János honvédelmi miniszter is megjelent.<sup>68</sup>

Szükség is volt a foglyoknak a tíznapi étellel való ellátására, mert a január 8-án délelőtt 10 órakor, a Bécs közelében lévő Laa an der Thaya városából elinduló 3. vasútépítő dandár zászlóaljai csak öt nappal később, 13-án este lépték át a hártárt Szobnál. Ráadásul útközben – még osztrák területen – közel 1000, öt napja éhező menekült családnak adtak az ételmükből, akik közül három gyermek már éhen halt, és a több mint 1400 fős csoport felnőtteinek fele, míg a gyermekek közül mindegyik beteg volt. Majd később – útközben – 60 fiatalkorú deportált leányt csatoltak vagonokban az alakulathoz, akiket hazáig ételmeztek.<sup>69</sup>

Június 9-én Losoncon és Lónyabányán átadták az 1. vasútépítő hadosztályt is, amelyen az átadó a 2. Ukrán Front vasútépítő alakulatainak egyik törzstisztje, míg az átvevő szintén Balassa ezredes és a SZEK részéről is szintén Kolesznyikov ezredes volt. Amint arról már szóltunk, az összesen 3668 fős eredeti létszám helyett csak 2243 főt (köztük 91 tisztet) adtak át.<sup>70</sup>

Még a Magyar Honvédségnek történt átadás után sem engedélyezték a szovjetek – a SZEK részéről illetékes Nyikolajcsuk ezredes – ezeknek a „műszaki”, munkaszolgálatos alakulatoknak a felfegyverzését.<sup>71</sup> Nem szívesen adtak volna fegyvert azoknak az embereknek a kezébe, akiket korábban, a hadifogolytáborokból való szabadulás után is sokáig embertelen fogolykörülmények közt tartva agyonhajszoltak a különböző helyreállítási munkáknál.

Ugyanakkor a magyar hadifoglyok és a velük együtt dolgozó szovjet katonák között kölcsönös tisztelet és barátság alakult ki, hiszen a szovjet katonáknak sem volt sokkal jobb a helyzetük, mint hadifogolytársaiknak. Ezt a megbecsülést bizonyítja, hogy amikor a 3. vasútépítő dandár zászlóaljait szállító szerelvény elindult Laa an der Thaya városából, „a vasúti töltés mentén felállított orosz őrségek fegyver-

<sup>67</sup> HLI HM 28.047/el. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: A 3. magyar vasútépítő... 61.

<sup>68</sup> HLI HM 28.047/el. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: A 3. magyar vasútépítő... 62.

<sup>69</sup> HLI HM 28.390/el. – 1945.

<sup>70</sup> HLI HM 28.047/el. – 1945. Közreadja: GELLÉRT: A 3. magyar vasútépítő... 62.

<sup>71</sup> HLI HM 28.239/el. – 1945.

be léptek és tiszteletadást teljesítettek, továbbá a magyar zászlóaljokhoz beosztott kozákok hosszú kilométereken át lóháton kísérték a vasúti szerelvényt és meghatot-tan integetve búcsúztak el a magyar zászlóaljaktól.”<sup>72</sup>

Összegezve: a Vörös Hadsereg őrizetében munkaszolgálatot teljesített magyar „műszaki” alakulatok átadásakor összesen csak 5472 fő került átvételre a honvédség részéről az eredetileg állományba vett 8116 főből. Ami azt jelenti, hogy 33%-os, vagyis 1/3-os veszteséggel adták át a hadifogoly munkaszolgálatos alakulatokat! Ez meglepően magas veszteségi arány nem harcoló, több mint 100 kilométerrel a front mögött szolgáló munkás alakulatoknál, pacifikált, ellenséges fegyveres erők támadásaitól mentes területen, és akkor még nem is vettük figyelembe, hogy az 1. „hadosztálynál” az Északkeleti-Kárpátokban történő munkálatoknál folyamatos volt a létszám-kiegészítés.

Ez a veszteségi arány messze meghaladja az 1941–1942-ben a Magyar Királyi Honvédségnél munkaszolgálatot teljesítettek 8%-os, sőt még ugyanennek az időszaknak a magyar harcoló alakulatoknál jelentkező 13%-os veszteségi arányát is!<sup>73</sup> Továbbmenve, a 33%-os veszteségi arány még a Horthy-korszak munkaszolgálatosainak a vérengzésekkel és a doni szovjet áttöréssel – ami a munkaszolgálatosok teljes veszteségének több mint a 40%-át tette ki – együtt számított 27,5–34,4%-os veszteségével<sup>74</sup> is vetekszik!

Tehát megállapítható, hogy a Vörös Hadsereg őrizetében munkaszolgálatot teljesített magyar, ún. „műszaki” alakulatokban dolgozók túlélési esélyei sokkal rosszabbak voltak, mint a hasonló helyzetben – tehát nem közvetlenül a fronton – a Magyar Királyi Honvédség keretein belül munkaszolgálatot teljesítőké.

## Abstract

*„There are Russian Guards with Us and We Get POW Food”  
Hungarian Labour Service Units of the Red Army’s Subordination*

*The Red Army occupying the territory of Hungary created from the Hungarian prisoners of war so-called engineering (in fact, labour service) units in January-February 1945. The Soviets promised better care and transfer to the new Hungarian Government for those who applied for these units. However, contrary to the promises, they were not given over to the new Hungarian government, but they were put to hard physical work for Red Army 10 to 13 hours a day under Soviet armed guards, in minus 10 to 20°C winter cold, often accommodated in ruined buildings with no windows, with extremely poor food rations, in tattered clothing, in many cases barefoot.*

<sup>72</sup> HLI HM 28.390/el. – 1945.

<sup>73</sup> UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2004. 119–120.

<sup>74</sup> UNGVÁRY Krisztián: *A munkaszolgálat embertelen, de túlzó mozgó vesztőhelynek nevezni*. [http://index.hu/velemenylolvir/2013/01/23/a\\_munkaszolgálat\\_embertelen\\_de\\_tulzo\\_mozgo\\_vesztohelynek\\_nevezni/](http://index.hu/velemenylolvir/2013/01/23/a_munkaszolgálat_embertelen_de_tulzo_mozgo_vesztohelynek_nevezni/) [2013. 11. 11.]

The extremely harsh POW-like accommodation conditions, poor nutrition and severe overworking resulted in an average loss of 33% of these labour service units, but one of the “Divisions” it exceeded 39%. These loss rates are nearly identical to those of the Horthy era labour service units (27.5 to 34.4%).

### *Bibliográfia*

#### Források

##### *Levéltári, gyűjteményi*

Hadtörténelmi Levéltár és Irrattár (HLI)  
Honvédelmi Minisztérium (HM) 1945. évi elnöki és általános iratai  
Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ)  
331. – 1992. Hrdlicska István visszaemlékezése  
358. – 1992. Varga Kálmán visszaemlékezése  
Kossuth Népe 1945.

#### Publikált források

*A béketábor magyar hadserege. A magyar demokratikus hadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból 1945–1957.* (Szerk.: EHRENBERGER Róbert) Budapest, 2001.  
A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. (Közreadja: HERCZEG Mihály) *Tanulmányok Csongrád megye történetéből.* XVII. Szeged, 1990.  
*Magyar szabadságharcosok a fasiszmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945.* (Szerk.: HARSÁNYI János) Zrínyi, Budapest, 1966.

#### Feldolgozások

BOGNÁR Zalán: *Hadifoglytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon.* Budapest, 2012.  
BOGNÁR Zalán: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról szovjetunióbeli kényszermunkára 1944/45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In: *„Egyetlen bűnünk a szárnyazásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini légerekbe 1944/45–1955.* (Szerk.: BOGNÁR Zalán) Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.  
BÚS János – SZABÓ Péter: *Béke poraikra... II. Dokumentum emlékkönyv a II. világhábo-*

*rúban a történelmi Magyarország területén elesett, meghalt magyar katonákról és munkaszolgálatosokról.* Budapest, 2001. ....

GYERGYAI Miklós: Fogságba esés Budán. *Hadifogoly Híradó* 1994/1.

GELLÉRT Tibor: *A 3. magyar vasútépítő dandár a fasizmus ellen.* Budapest, 1987.

GELLÉRT Tibor: *Magyar vasútépítő katonák a fasizmus ellen.* Budapest, Zrínyi, 1976.

GELLÉRT Tibor – BURILLÁK Attila: *Szolgálatteljesítés közben életüket áldozták 1945–1980.*

Tanulmányok a Magyar Néphadsereg történetéből sorozat. Budapest, 1989.

KADOSA Árpád: *Viszontlátásra, hadnagy úr!* Budapest, 2001.

KIS András: *A Magyar Honvédség újjászervezése.* Budapest, 1995.

UNGVÁRY Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, 2004.

UNGVÁRY Krisztián: *A munkaszolgálat embertelen, de túlzó mozgó veszthelynek nevezni.*

[http://index.hu/velemenyo/olvir/2013/01/23/a\\_munkaszolgálat\\_embertelen\\_de\\_tulzo\\_mozgo\\_vesztohelynek\\_nevezni/](http://index.hu/velemenyo/olvir/2013/01/23/a_munkaszolgálat_embertelen_de_tulzo_mozgo_vesztohelynek_nevezni/) (2013. II. II.)